

ПОТРЕБА ОД УРЕДУВАЊЕ НА МЕХАНИЗМИ ЗА БОРБА ПРОТИВ КОРУПЦИЈА ВО МЕЃУНАРОДНА ТРГОВСКА И ИНВЕСТИЦИСКА АРБИТРАЖА

Апстракт

Соочени со присуството на висока стапка на корупција во сите сфери на општественото уредување неминовна е потребата од уредување на механизми за борба против корупција и во меѓународна трговска и во инвестициска арбитража.

Она што најпрво ќе биде разгледано е дали во меѓународна трговска арбитража арбитерот воопшто има надлежност да испитува постоење на корупција во врска со договорниот однос предмет на арбитражно решавање во самата арбитражна постапка или ова е резервирана опција на државниот суд во постапката на поништување од призма на повреда на правилата за јавен поредок.

Следно значајно прашање кое ќе биде анализирано во овој труд од аспект на меѓународната трговска арбитража е потребата за уредување на дополнителна причина за поништување – постоење на корупција во насока на транснационалната дефиниција за корупција и тоа во Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година), за потоа следејќи го примерот на Модел-законот на UNCITRAL, државите во своите национални законодавства да ја инкорпорираат измената.

Соодветно ќе биде разгледана и моменталната законска уреденост во поглед на поништувањето на арбитражните одлуки донесени во меѓународна трговска арбитража поради постоење на корупција индиректно, т.е. можноста арбитражната одлука да биде поништена, доколку истата биде утврдена, но од аспект на повреда на правилата за јавен поредок.

Во однос на инвестициската арбитража ќе биде разгледано прашањето за зајакнување на алатките за борба против корупција во самата арбитражна постапка, но и во постапката на поништување.

Нема да изостане ниту анализа на соодветната судска практика од аспект на поништувањето, како во меѓународна, така и во инвестициска арбитража.

Клучни зборови: *корупција, меѓународна трговска арбитража, меѓународна инвестициска арбитража, јавен поредок, арбитрабилност, одговорност на државата.*

²⁹ Стефани Младеновска Стојановска студент на трет циклус на студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје stefanimladenovska1@gmail.com

NEED FOR REGULATION OF MECHANISMS TO COMBAT CORRUPTION IN INTERNATIONAL COMMERCIAL AND INVESTMENT ARBITRATION

Abstract

Faced with a high rate of corruption in all spheres of social organization, there is an inevitable need to regulate mechanisms for combating corruption in both international commercial and investment arbitration.

The first point of discussion is whether in international commercial arbitration the arbitrator has the authority to examine the existence of corruption in relation to the contractual relationship subject to arbitration or if this is a reserved option for the state court in the annulment proceedings from the perspective of violation of public policy rules.

The next significant issue analyzed in this paper, from the aspect of international commercial arbitration, is the need to regulate an additional ground for annulment - the existence of corruption in the direction of a transnational definition of corruption, as stated in the UNCITRAL Model Law of 1985 (later revised in 2006), so that following the example of the UNCITRAL Model Law, states incorporate this amendment into their national legislations.

Additionally, the current legal regulation regarding the annulment of arbitration decisions made in international commercial arbitration due to the existence of corruption will be examined indirectly, i.e., the possibility for the arbitration decision to be annulled if it is established but from the aspect of violation of public policy rules.

Regarding investment arbitration, the question of strengthening tools for combating corruption within the arbitration process and in the annulment process will be addressed.

An analysis of relevant judicial practice from the perspective of annulment, both in international and investment arbitration, will not be omitted.

Keywords: *corruption, international commercial arbitration, international investment arbitration, public policy, arbitrability, state responsibility.*

Воведни напомени за концептот корупција релевантни од аспект на меѓународното арбитражно право

Дефинирањето на концептот на корупција е сложено прашање и може да се анализира од различни аспекти. Од аспект на овој труд, важни се меѓународните документи кои ја уредуваат корупцијата, а се ратификувани и во нашето законодавство, но и во најголем дел од останатите законодавства ширум светот.

Гледано историски, државите усвојувале по неколку, најчесто различни концепти за корупција. Со оглед на ваквиот факт, често се случувало однесување кое се третира како коруптивно во една земја, да се признае и изврши во друга земја. Со оглед на ваквата состојба и зголемената потреба од уредување на корупцијата на еден единствен начин, меѓународната заедница за борба против корупција на 31 октомври

³⁰ Stefani Mladenovska Stojanovska is an PhD student at the Faculty of Law, "Justinian the First", University "St. Cyril and Methodius", Skopje. Email: stefanimladenovska1@gmail.com

2003 година, Генералното собрание на Обединетите нации (ОН) ја усвои Конвенцијата на Обединетите нации против корупцијата.³¹ Со потпишување на оваа Конвенција, државите потписнички се обврзуваат да донесат закони со кои ќе ја санкционираат корупцијата, како во јавниот така и во приватниот сектор. Во членот 12 од Конвенцијата, изречно се предвидува дека „секоја држава ќе преземе мерки во согласност со основните принципи на нејзиното домашно право за спречување корупција“. Конвенцијата на Обединетите нации против корупцијата е ратификувана во нашиот правен систем и истата претставува внатрешен извор на правото. Конвенцијата е потпишана на 18-ти август 2005 година и истата е ратификувана во април 2007 година и е во сила од 13-ти мај 2007 година.³²

Корупцијата ја среќаваме подеднакво и во јавниот и во приватниот сектор. Од аспект на овој труд, релевантна е корупцијата која ја среќаваме во јавниот сектор. Во таа насока, согласно текстот на Конвенцијата, под корупција во јавен сектор се подразбира „каква било злоупотреба на положбата од страна на државен службеник или лице кое врши одредена јавна функција се со цел стекнување лична материјална корист за себе или за друго лице, поточно службено лице да постапи или да се воздржи од постапување при вршење на своите службени должности, независно дали му се нуди таа материјална корист или сам ја бара“.³³ Дефинирањето на концептот на корупција во овој меѓународен документ ни ја дава најопшто кажано „транснационалната дефиниција за корупција“, бидејќи освен горенаведените коруптивни дејствија, согласно текстот на Конвенцијата, под коруптивни дејствија можат да бидат подведени и други однесувања како што се тргување со влијание, принуда, измама и слично. (Llopis, 2014)

Со оглед на фактот дека во арбитражната постапка се одлучува за права и арбитражното постапување е пандан на судската редовна постапка, сметаме дека се со цел донесување на правилна и законита арбитражна одлука предвид треба да бидат земени сите опасности кои евентуално би можеле да ја „извалкаат“ арбитражната одлука со било какви незаконитости, меѓу кои и самата корупција и оттука и потребата да се интервенира во Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година) и да се уреди дополнителна причина за поништување – постоење корупција сфатена во контекст на меѓународното право, па преку усвојување на таа измена во внатрешните закони на државите, секоја држава и поединечно да помогне во борбата против корупцијата, а во однос на инвестициската арбитража, измена на текстот на меѓународните инвестициски договори и предвидување на одговорност на државата за сторена корупција, основ кој би го утврдувал самиот арбитражен суд, во насока на борбата против корупцијата. На овој начин преку соодветна регулација, би се спречило спроведување на права кои произлегуваат од коруптивни зделки преку арбитражата како надлежен форум на решавање на спорите.

1. Надлежност на арбитражниот суд да утврдува евентуална корупција во самата постапка на меѓународна трговска арбитража

Надлежноста на арбитражниот суд ја разгледуваме од аспект на тоа дали арбитражниот суд има надлежност да одлучи за договорен однос кој е предмет на спор, а има елементи на корупција, односно дали таквиот спор е арбитрабилен, доколку е, во

³¹ United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41

³² Види повеќе на „ <https://www.pravda.gov.mk/resursi/24> “ (пристапено на 08/04/24)

³³ Види член 15(a) од United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S.

кој обем арбитражниот суд има надлежност да испитува корупција и што може да преземе како чекор во случај на утврдување на постоење на корупција.

Како што и претходно наспоменавме долги години спорите од коруптивни односи се третираше како неарбитрабилни, но со случајот од англиската арбитражна практика – *Fiona Trust & Holding Corporation v. Privalov (Fiona Trust)*³⁴, направен е исчекор во современото арбитражно право и овој вид на спорови почнуваат да добиваат третман на арбитрабилни спорови. Имено, во конкретниот случај било поставено прашањето за постоење на корупција во врска со договорниот однос кој бил предмет на арбитражно решавање. Согласно арбитражната одлука, арбитражниот суд заземал став дека ништовноста на главниот договор, не влијае на правната судбина на арбитражната клаузула содржана во тој договор, применувајќи го принципот на автономија на арбитражна клаузула, независно од правна судбина на договор во кој е содржана. Применувајќи го овој принцип, арбитражниот суд заклучил дека независно што договорот доверен на решавање на арбитража содржи елементи на корупција, а во него била содржана арбитражна клаузула, тој сепак имал надлежност да го поништи основот во договорот за примање и давање поткуп бидејќи тоа е спротивно на основните морални принципи на општеството. Истото стојалиште е потврдено и со случајот *International Projects Company et al. v. National Power Corporation* од 1991 година.³⁵

Откако утврдивме согласно принципот на автономија на арбитражна клаузула нејзина полноважност независно од правната судбина на главниот договор во кој е содржана, следно значајно прашање е на кој начин арбитражниот суд испитува корупција, односно дали тоа го прави по укажување на странките или и тој е должен да води сметка по службена должност, независно дали имало укажување од странките.

Кога е во прашање корупцијата и воопшто улогата на арбитерот во поглед на испитувањето на постоење на корупција во определен деловен однос кој е предмет на арбитражно решавање, релевантни се повеќе аспекти од аспект на контролата на арбитражното судење во постапката на поништување на арбитражните одлуки. Имено, од една страна, како што и погоре стана збор, арбитражниот суд најпрво треба да внимава дали спорот е арбитрабилен и доколку тоа се потврди, да внимава да не постапи надвор од рамките на доверениот мандат, бидејќи истото може да биде истакнато како причина за поништување – пречекорување на овластување од страна на арбитражен суд. Во таа насока, доколку арбитражниот суд самоиницијативно се посомнева на потенцијална корупција, без притоа тоа да му е истакнато од страна на странките, тој е должен да побара од странките дополнително образложение, бидејќи ако тоа не го направи и само донесе арбитражна одлука е под ризик таквата одлука да биде поништена од страна на државен суд поради пречекорување на неговата надлежност. (Sayed, 2004)

Она што е интересно да се наспомене е фактот дека во меѓународното трговско арбитражно право е прифатен принципот на *sua sponte* собирање докази, поточно собирање докази по сопствено убедување. Во таа насока, доколку во постапката на судска контрола е истакнато дека арбитражниот суд ги пречекорил границите на своето овластување, согласно овој принцип, ќе се смета дека истиот не ги пречекорил граници

³⁴ Види повеќе на „ https://www.trans-lex.org/312142/_fiona-trust-holding-corp-v-privalov-%5B2007%5D-ukhl-40/ “ (пристапено на 08/04/24);

³⁵ Види повеќе на „ <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/949/653/82446/> “ (пристапено на 08/04/24);

на доверените овластувања во арбитражната спогодба, се додека преземените дејствија се преземени со цел да се докажат наводите што се релевантни за решавање на случајот доставен на решавање пред арбитража. (Michael Hwang S.C., 2011)

Така во случајот *Minmetals Germany GmbH v. Ferco Steel Ltd.*³⁶, каде незадоволната странка се повикала на поништување поради пречекорување на надлежностите на арбитражниот суд, судот на поништувањето заземал став дека арбитражниот суд постапил во рамки на својот мандат се додека се потпираше на доказите што се релевантни за решавање на спорот поднесени од странките, дури и кога таквите докази не биле доставени од странките. Тоа практично значи дека со давање право на арбитрите да го испитаат постоењето на корупција *sua sponte*, се избегнува можноста страните од склучениот арбитражен договор да извечат противправна материјална имотна корист за себе или некој друг. Во таа насока, со право во арбитражната наука се вели дека арбитражниот суд не е само „манifestација на волјата на странките кој ги игнорира незаконитостите“. (Michael Hwang S.C. K. L., 2012)

Конечно, доколку сомнеж за потенцијална корупција истакне некоја од странките, арбитражниот суд е должен да ги испита таквите наводи. (Hahn, 2019) Имено, ваквата должност произлегува од доверениот мандат од страна на странките на арбитерот да го реши предметот на спорот. Имено и да не е тоа случај изрично во арбитражната спогодба, на овој начин може да дојде до проширување на мандатот на арбитерот и неговата надлежност за постапување. Во оваа смисла, услов за исполнување на доверениот мандат на арбитрите е тие да ги разгледаат и да ги утврдат наводите дека договорот е ништовен, рушлив или на друг начин спротивен на јавниот поредок. (Sayed, 2004) Покрај поднесување на поднесоци од страна на странките во кои наведуваат сомнеж за постоење на потенцијална корупција, несомнено произлегува и дека е потребен валиден доказ за постоење на корупција, се со цел поткрепување на нивните наводи. Како релевантни случаи во кои барањето за утврдување наводи за корупција е одбиено поради недоволни докази за нејзино постоење ги посочуваме: *CC slučaj br. 4145*, *Clunet 985(1985)*, *YBCA (1987)*; *ICC slučaj 5622*, *3 Collection of ICC Awards 220*, *YBCA 105(1994)*; *ICC slučaj 8891*, *Clunet 1076(2000)*.

2. Недостиг на правни алатки за борба против корупција во меѓународна трговска арбитража и потреба од уредување на корупцијата како изрична причина за поништување

Во случај на постоење на елементи на корупција во врска со договорниот однос предмет на арбитражно решавање, а истото да не е утврдено од страна на самиот арбитражен суд во самата арбитражна постапка или доколку постојат сомнежи за корумпираност на самиот арбитер, согласно моменталната законска уреденост во најголем број земји, можеме да кажеме дека во моментов во областа на меѓународното арбитражно право и нема доволно правни алатки за избегнување на спроведувањето на права стекнати преку коруптивни дејствија во постапка на арбитража.

Она што во моментов стои на располагање е единствено можноста да се поништи арбитражната одлука или да се одбие нејзино признавање, доколку се утврди дека правниот однос за кој било одлучувано во арбитражната постапка содржел елементи на корупција и во таа насока судот на поништувањето/признавањето може да

³⁶ Види повеќе на „https://newyorkconvention1958.org/index.php?lvl=notice_display&id=456“ (пристапено на 08/04/24);

ја поништи/одбие да ја признае арбитражната одлука само поради повреда на правилата за јавен поредок.

Ваквата процесна можност е предвидена во Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година) и во Конвенцијата за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки од Њујорк од 1958 година, но, она што е значајно да се каже е фактот дека дефинирањето на јавниот поредок варира од држава до држава и повлекува најразлични последици поради различните значења кои ги има. Така што, може да се случи арбитражна одлука поништена во држава во која е донесена поради постоење основи на корупција (спорното коруптивно дејствие претставувало повреда на правилата за јавен поредок на таа држава), сепак да се спроведе во друга држава каде што спорното дејствие не се третира како коруптивно.

Со оглед на ваквиот факт, а имајќи ги предвид предизвиците со кои се соочува светот, пред сè еномотното присуство на корупција, цениме за целисходно ревидирање на Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година), поточно разгледување на можноста за утврдување на нова изрична причина за поништување на арбитражните одлуки – постоење на корупција при склучување на спорниот договорен однос предмет на арбитража, кај било која од странките или постоење корупција на страна на арбитражите, во контекст на меѓународното сфаќање за корупција.

Имено, сметаме дека предметната интервенција пред сè треба да биде направена во Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година) и тоа во членот 34 став 2 алинеја б од причина што истиот претставува препорачлива рамка до која државите во процесот на регулирање на арбитражната материја треба да се придржуваат, се со цел унификација на арбитражното законодавство. Наведеното од причина што вкупно 90 држави своите арбитражни законодавства од областа на меѓународната трговска арбитража ги имаат правено токму по примерот на Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година).³⁷ На овој начин, преку утврдување на предложената евентуална измена во Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година) и следствено нејзино инкорпорирање во националните законодавства на различни земји, државите ќе помогнат во борбата против корупцијата на глобално ниво, особено ако го имаме предвид фактот дека договарањето на надлежност на меѓународна трговска арбитража, од денешен аспект, во меѓународните трансакции, е правило. (Born, 2021)

Дотолку повеќе што во недостиг на изрична причина за поништување – постоење корупција, компаративната судска практика покажува дека во случај на постоење на корупција, судот на поништувањето, во случај на нејзино утврдување, има поништувано арбитражни одлуки поради повреда на правилата на јавниот поредок (како релевантен случај од праксата го посочуваме – *Westacre Investments Inc. v. Jugoinport-SDPR Holdings Co. Ltd. And Beogradska Banka*, ICC Case No. 7047, Final Award (Feb. 28, 1994), in 13 ASA Bulletin 301, 343 (1995) но, она што е спорно, а за што и погоре стана збор, јавниот поредок не е еден, единствен институт и подразбира различни дефиниции во различни држави, а тоа повлекува различни последици, во смисла поништена арбитражна одлука во една држава да се признае и изврши во друга држава, поради различни сфаќања за јавниот поредок. Оттука, корупцијата понекогаш поминува и

³⁷ Види повеќе на „ https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration/status “ (пристапено на 04/04/24);

неказнета, поради недостиг на алатки за борба против неа во доменот на меѓународната трговска арбитража, особено во постапката на поништување на арбитражни одлуки, како механизам на контрола на арбитражното судење. (Raouf, 2009)

3. Предлог реформа на Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година) и по негов пример и на Законот за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија

Како што и погоре стана збор, имајќи ги предвид предизвиците со кои се соочуваме на глобално ниво, пред сè присуството на енормно висока стапка на корупција, цениме за целисходно уредување на дополнителен основ за поништување на арбитражните одлуки во Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година) на кој судот ќе внимава по службена должност.

Во таа насока, цениме за потребно да биде извршена ревизија на членот 34 став 2 алинеја б и да се предвиди нов основ за поништување на кој судот ќе внимава по службена должност покрај постојните два (повреда на правилата за објективна арбитрабилност и повреда на јавниот поредок) – т.е. да се уреди нова точка покрај постојните две - iii) „арбитражната одлука ќе се поништи и доколку судот на поништувањето утврди дека при склучувањето или извршувањето на договорниот однос кој е предмет на решавање на арбитража постоела корупција сфатена во контекст на меѓународното сфаќање за транснационална корупција кај која било од странките или на страна на арбитражниот суд кој предизвикан од лична корист или изгледи за тоа ја игнорира должноста за независност и непристрасност, а поради тоа неправилно одлучи или влијае на исходот од арбитражната постапка“.

Сметаме дека оваа причина за поништување треба да се уреди како *ex - officio* причина за поништување, од причина што корупцијата е во тесна корелација со јавниот поредок, но сепак на свој начин е единствен и уникатен феномен.

Упатувањето на „постоела корупција сфатена во контекст на меѓународното сфаќање за транснационална корупција“, наметнува обврска за судот на поништувањето да ги анализира наводите за корупција од гледна точка на сфаќањето за широка транснационална, а не само домашна дефиниција за корупција, од причина што транснационалната дефиниција за корупција покрива поголем опсег на коруптивни дејствија.

Овој јасен и едноставен текст на одредбата би овозможил широка маргина на дејствување за истрага на корупцијата од страна на судот на поништувањето.

Сметаме дека преку уредување на дополнителна причина за поништување – постоење на корупција, државите активно ќе се борат против корупцијата, а и самиот арбитер ќе биде во постојана кондиција да носи правилни и законити арбитражни одлуки, поради опасност во постапката на поништување доколку се утврди негова корумпираност, арбитражната одлука која ја донел да биде поништена.

4. Корупција на страна на арбитер

Основна должност на секој арбитер во процесот на донесување на арбитражната одлука е да биде независен и непристрасен. (Loretta Malintoppi, 2022) Концептот на независност и непристрасност отвара доста интересни прашања во врска со правото на фер и правично судење во арбитражната постапка. Имено, независноста значи дека арбитражниот суд во процесот на одлучувањето треба да биде ослободен од било какви

внатрешни (доколку станува збор за арбитражен совет, арбитражите помеѓу себе да не си влијаат на одлучувањето) и надворешни влијанија (влијанија од трети лица, странки, заинтересирани лица и слично), додека непристрасноста значи дека арбитражниот суд не е заинтересиран за исходот на арбитражната постапка, не фаворизира ниту една странка, не покажува непријателски став кон друга странка и слично.

Концептот на независност и непристрасност е во тесна корелација и со потенцијалната корупција која може да се јави во арбитражната постапка, од причина што доколку арбитражниот суд е заинтересиран од исходот на постапката поради финансиски мотиви – лична корист и поради тоа ја искористува својата положба да влијае на арбитражното одлучување, несомнено за последица повлекува негова корумпираност и притоа ја доведува во прашање неговата непристрасност, како основен принцип на секое одлучување, меѓу кои и арбитражното.

Личната корист треба да ја сфатиме пошироко, од причина што истата не опфаќа само определени финансиски интереси, туку и други интереси. (Loretta Malintoppi, 2022) Во таа насока, корупција на страна на арбитерот би била и ако арбитерот има определени финансиски интереси од исходот на арбитражната постапка и во таа насока ја искористува својата положба на арбитер да влијае, но и интереси кои не се од финансиска природа, на пример можност повторно да биде назначен за арбитер од странката која ја фаворизира во друга арбитражна постапка, без притоа да стекнува директна материјална корист.

Ефектите од откривањето на корупција на страна на арбитражите од аспект на моментот кога е откриена се различни. Имено, доколку корупцијата на страна на арбитражите е откриена во самата арбитражна постапка, истото за последица повлекува разрешување на корумпираниот арбитер, додека доколку е откриено подоцна во постапката на поништување, арбитражната одлука може да се поништи поради ваквата околност, но, согласно моменталната уреденост, ваквата околност може единствено да се подведе под повреда на правилата за јавен поредок, што не секогаш резултира со поништување. Во таа насока, сметаме дека уредување на потенцијална корупција сторена и од страна на арбитер како основ за поништување ќе биде од големо значење, пред сè од аспект на донесување на правилни и законити арбитражни одлуки.

Она што би се јавило како дополнителен предизвик е и јасно дефинирање кое се дејствие може да се оквалификува како потенцијална корупција на страна на арбитерот (Fox, 2013), во смисла: финансиски интерес на арбитерот, недолично однесување и/или недостиг на интегритет, да е во некаков работен однос кај некоја од странките или да дава услуги и слично во самата основа за поништување, или евентуално, да се остави една поширока дефиниција кој арбитер потенцијално би можеле да го оквалификуваме како арбитер подложен на корупција, во насока „арбитер кој предизвикан од лична корист или изгледи за тоа ја игнорира должноста за независност и непристрасност, а поради тоа неправилно одлучи или влијае на исходот од арбитражната постапка“, во самата формулација на одредбата за предвидување дополнителен основ за поништување. Она што ние го препорачуваме е втората опција.

5. Потенцијални предизвици во процесот на регулирање на корупцијата како изрична причина за поништување на арбитражните одлуки донесени во меѓународна трговска арбитража

5.1. Усвојување на единствена дефиниција за корупција и исходот што истата би го имала врз определувањето на меродавното право за дефинирање на коруптивни дејствија

Како што и погоре стана збор Конвенцијата на Обединетите нации против корупција претставува основа врз која државите ќе ги класифицираат и соодветно уредуваат делата како резултат на корупција. Во таа насока, не сите јурисдикции подеднакво ги санкционираат приватната и јавната корупција и не сите јурисдикции ги сметаат истите дејствија за коруптивни. (Scherer, 2002) За да се избегне опасноста преку арбитража да се стекнуваат права кои се резултат на корупција, сметаме дека усвојување на една униформирана дефиниција за потенцијални дејствија на корупција во меѓународна трговска арбитража е оправдано решение, бидејќи на овој начин, независно од определеното меродавно право во арбитражната спогодба, судот на поништувањето ќе се придржува кон униформираната дефиниција на корупција, во процесот на поништување на арбитражните одлуки, соодветно и на нивното признавање.

Имено, и согласно моменталната законска уреденост, кај судот на поништувањето се јавува дилема кое право да го примени во случај на поништување на арбитражна одлука поради наводи за корупција, а истото да претставува повреда на правилата за јавен поредок, согласно правниот систем на државата на поништувањето. Случај од анализираната судска практика ни покажува зошто е важно усвојување на една униформирана дефиниција што се може да биде подведено под коруптивно дејствие и зошто е тоа важно од аспект на поништувањето, односно признавањето. Имено, во случајот ICC case Hilmarton v. OTV³⁸, судот на поништувањето најпрво бил во судир кој закон да го примени при оценка на постоењето на потенцијална корупција, дали тоа да биде законот што го избрале странките - швајцарското право или законот на местото каде требал да се изврши договорот. Судот на поништувањето, оценил дека во утврдувањето на фактот дали спорното дејствие било поврзано со корупција, било потребно паралелно да ги гледа двете законодавства (швајцарското и алжирското). Во таа насока, во конкретниот предмет како коруптивно дејствие било утврдено тргувањето со влијание, што според швајцарското право не е потенцијална корупција, па во таа насока согласно ова право не постоел правен основ за поништување. За разлика од швајцарското право, согласно правото каде што требал да се изврши договорот, правото на Алжир, тргувањето со влијание е основа за корупција и врз основа на ова законодавство ја поништил арбитражната одлука. Во подоцнежната фаза на постапката, се утврдува дека единствено законодавство кое е меродавно за утврдување на фактот кое се дејствие е коруптивно, се утврдува дека тоа е единствено законодавството на Швајцарија и во таа насока одлуката останува во сила. Овој случај е добар пример, зошто е потребно изрично да биде утврдена како причина за поништување корупцијата и притоа изрично да се утврди кое се дејствие е коруптивно во смисла на дефиницијата за транснационална корупција за да судот на поништувањето е едногласен во донесувањето на одлуките, независно од определеното меродавно право.

5.2. Последици од откривањето на корупцијата

Следно значајно прашање на кое треба да биде посветено внимание при регулирањето на корупцијата како изрична причина за поништување е прашањето за уредување на последиците кои би произлегле од поништувањето. Неспорно е дека ќе

³⁸ Види повеќе на „https://newyorkconvention1958.org/index.php?lvl=notice_display&id=885 (пристапено на 08/04/24)

се поништи арбитражната одлука, но што ќе се случи со стекнатото врз основа на корупција е отворена дилема и прашање за размислување.

Она што е општо усвоено правило е фактот дека корупцијата се санкционира како на национално, така и на меѓународно ниво. За дела од корупција се предвидува како граѓанска, така и кривична одговорност. Од аспект на надлежноста на арбитражниот суд, важно е да се наспомене дека истиот има надлежност да утврди само граѓанска одговорност. Во таа насока, при донесувањето на одлуката за последиците од корупцијата врз правната судбина на договорот, арбитражите треба да го применат важечкото право, во смисла, правото што странките го избрале, правото на седиштето на арбитражниот суд или правото на земјата каде треба да се изврши значителен дел од обврската. (Varadi, 2012)

Доколку се докаже во постапката на поништување пред државен суд, дека договорот содржел елементи на корупција, од аспект на повредата на правилата за јавниот поредок, истиот ќе се поништи и ваквото дејствување не е оспорено во меѓународната арбитражна практика. (Varadi, 2012) Она што е спорно и што треба да биде соодветно уредено е прашањето за враќање на она што е стекнато како резултат на корупција и при уредување на нова изречна причина за поништување - постоење на корупција, но и сега од аспект на повреда на правилата за јавен поредок. Според општите правила на договорното право, по правило, поништувањето на договорот води до право на враќање и надомест на штета. Логично е да се бара да биде вратено она што било стекнато како резултат на злоупотреба на службената должност. Меѓутоа, од аспект на меѓународната трговска арбитража, примена на овој принцип не е можна. (International Law Association Committee (ILA) on International Arbitration, 2000) Во таа насока, ова останува отворено прашање за размислување на меѓународно ниво бидејќи сè уште не е решено.

5.3. Степен на испитување на корупција и утврдување докажен стандард врз основа на кој ќе се утврдува потенцијалната корупција

Друго спорно прашање на кое треба да се води сметка е дали со истакнување на докази за постоење на корупција во самата арбитражна постапка, се гаси можноста дополнителни докази да бидат истакнати во постапката на поништување.

Постои различна судска практика во однос на овие прашања. Швајцарската судска практика на поништување има заземено став дека ако корупцијата не е доволно докажана во арбитражната постапка, нејзиното истакнување во постапката на поништување поради повреда на правилата за јавен поредок, нема да претставува причина за поништување, без притоа да бидат преземани дополнителни напори за утврдување на фактот дали биле стекнати права врз основа на коруптивни зделки или не.³⁹ За разлика од швајцарската судска практика на поништување, француската судска практика⁴⁰, настојува на двојно испитување на наводите за потенцијална корупција и тоа

³⁹ Релевантна судска практика од областа: First Civil Law Court, Case No. 4A-532/2014, Jan. 29, 2015, First Civil Law Court of the Swiss Federal Tribunal, July 11, 2017, Judgement 4A-50/2017, First Civil Law Court, Case No. 4A-532/2014, Jan. 29, 2015;

⁴⁰ Релевантна судска практика од областа: Sté M. Schneider Schältegerätebau und Elektroinstallationen GmbH v. Sté CPL Industries Limited (“Schneider”), Paris Court of Appeal, 2009, and Cour de Cassation, 2014, Sté Gulf Leaders for Management and Services Holding Company v. SA Crédit Foncier de France (“Gulf Leaders”), Paris Court of Appeal, case SAS Man Diesel & Turbo France v. Sté Al Maimana General Trading Company Ltd. (“Man Diesel”), 2014, Paris Court of Appeal, Belokon v. Kyrgyzstan, February 21, 2017, decision N° 15/01650;

и во самата арбитражна постапка, од страна на арбитражниот суд, но и во постапката на поништување пред државните судови. (Peterson, 2014) Имено, судот на поништувањето, според француската судска практика треба да настојува да утврди дали постоеле во врска со спорниот договорен однос определени коруптивни дејствија независно од утврдените наводите на самиот арбитражен суд, бидејќи според оваа судска практика, постоењето на коруптивни дејствија претставува директна повреда на правилата за меѓународниот јавен поредок. (Rajan, 2017)

Она што е дилема на меѓународно ниво и сè уште не е решено е прашањето за доказниот стандард што судот на поништувањето треба да го примени при разгледување на арбитражната одлука која е предмет на поништување поради наводи за корупција. Според анализираната судска практика, во случајот *Waguih Elie George Siag and Clorinda Vecchi v. The Arab Republic of Egypt*, ICSID Case No. ARB/05/15, судот на поништувањето заземал став дека во поглед на утврдување на евентуална корупција, во процесот на докажување судот треба да го примени т.н. среден стандард помеѓу двата екстремни стандарди кои се применуваат во различни правни системи, потпирајќи се на *civil law* системите.

6. Корупција и меѓународна инвестициска арбитража

Инвестициската арбитража се заснова на меѓународните инвестициски договори (Schreuer, 2008), во кои се утврдуваат модалитети на заштита на странските инвеститори, при што една од стандардните клаузули предвидени во нив е онаа во која државите - договорнички изразуваат согласност да бидат изведени пред меѓународна арбитража од страна на приватните инвеститори на другата држава. (Дескоски, 2016) И покрај фактот што станува збор за меѓудржавни договори истите имаат за цел да ги заштитат и приватните инвеститори, давајќи им можност доколку инвестирале во одредена држава и настане определен спор во врска со инвестицијата која ја направиле, директно да ги заштитат своите права пред некој од меѓународните центри за решавање инвестициски спорови. (Wittich, 2015)

Меѓународните инвестициски договори се ефикасен и ефективен механизам на меѓународна соработка помеѓу две држави - договорнички од причина што со нивно склучување и ратификација се отвара можност за странски инвестиции, а со тоа и економски раст и развој на државите договорнички. (Sornarajah, 2004)

Имајќи ја предвид специфичноста на овие договори, сметаме дека прецизно уредување на механизмите за борба против корупција е неопходна, од причина што согласно моменталната уреденост на договорите,⁴¹ одговорноста на државата, поточно одговорноста за сторена корупција од страна на нејзини функционери и/или државни службеници скоро и да не постои. Ова за последица повлекува избегнување на инвестирање во државите со висока стапка на корупција, поради несанкционирање на државата за евентуално сторена корупција, што негативно се одразува врз економскиот раст и развој на државите.

Како што и претходно наспоменавме, арбитражниот суд и воопшто да нема надлежност да ја санкционира државата за сторена корупција, но она што арбитражната

⁴¹ Види повеќе на:

<https://finance.gov.mk/%D1%81%D0%BA%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B8%D0%B7/> (пристапено на 08/04/24);

практика ни го дава како начин на справување со корупцијата во самата арбитражна постапка, е случајот *Metal-Tech v. Uzbekistan*.⁴² Имено, во предметниот случај, арбитражниот суд за прв пат направи напори на некој начин да ја санкционира корумпираноста на државата во конкретниот спор произлезен од склучен Договор за поттикнување и заемна заштита на инвестициите помеѓу Владата на Израел и Владата на Узбекистан. Во донесената арбитражна одлука навел дека државата изрично учествувала во корупција, од причина што нејзините државни службеници примиле поткуп, а како резултат на тоа дошло до реализација на инвестицијата и покрај тоа што таа била спротивна на законот, а државата Узбекистан не направила ништо за да ги спречи и во таа насока и покрај фактот што согласно моменталната уреденост на договорот, арбитражниот суд нема надлежност да ја санкционира државата и затоа е потребна дополнителна регулација, сепак во арбитражната одлука и наложил на секоја од странките да ги сноси своите трошоци и на овој начин индиректно ја санкционирал државата и покрај фактот што во однос на ова прашање нема надлежност да расправа и одлучува.

Корупцијата е секогаш двонасочна, односно корупција во контекст на меѓународното инвестициско право, подразбира учество и на инвеститорот кој го дава митото, но и на државниот службеник кој го прима, а кој настапува во име и за сметка на државата. (Von Wobeser, 2027) Во таа насока, сметаме дека одговорност на државата за сторена корупција од страна на нејзини државни службеници или функционери треба да има бидејќи контролата треба да биде особено присутна во случај на меѓународно преземени обврски, во конкретниот случај од меѓународни инвестициски договори. Правната наука со право вели дека наднационалниот јавен поредок „забранува мито и корупција во контекст на спорите од договорите за инвестирање на било која страна“. (Sikirić, 2009)

Соочени со фактот дека согласно моменталната уреденост на меѓународните инвестициски договори, арбитражниот суд и да нема алатки на располагање врз основа на кои ќе ја санкционира корумпираноста на државата, поточно корумпираноста на нејзините службеници кои настапуваат во нејзино име и нејзина сметка, цениме за потребно измена на истите и инкорпорирање на соодветна клаузула со која ќе се предвиди одговорност и на државата и на инвеститорот, бидејќи како што и претходно наспоменавме корупцијата е двонасочна и истата подразбира дека некој нуди мито, а некој тоа го прифаќа. Затоа цениме дека одговорност само на инвеститорот не е доволна алатка за борбата против корупцијата.

За таа цел, сметаме дека измена на текстот на меѓународните инвестициски договори и предвидување на посебна одредба со која ќе се предвиди надлежност на арбитражниот суд да утврди и соодветно санкционира коруптивно однесување на државата ќе претставува вистинска подготвеност на државите во борбата против корупцијата.

Она што можеме да го признаеме како предност на инвестициската арбитража, во однос на меѓународната трговска арбитража е токму фактот што доколку е избрана надлежност на арбитража на Меѓународниот центар за решавање инвестициски спорови - (ICSID), согласно правилата на Конвенцијата за решавање на инвестициски спорови помеѓу држави и државјани на други држави, важно е да се наспомене од аспект на поништувањето фактот дека согласно членот 52 од Конвенцијата, корупцијата

⁴² <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-metal-tech-ltd-v-republic-of-uzbekistan-award-friday-4th-october-2013> (пристапено на 08/04/24);

претставува изрична причина за поништување. Она што е недостаток е фактот дека причината за поништување - постоење на корупција не е јасно уредено и бара дополнително уредување, во смисла кое се дејствие на страна на странките, арбитерот ќе претставува основ за утврдување на корупција. За наведеното сведочи и фактот што досега арбитражна одлука донесена во инвестициска арбитража не е поништена поради оваа причина, токму поради недостиг на јасно дефинирање на оваа причина за поништување.

Заклучок

Имајќи го предвид фактот дека на глобално ниво се соочуваме со енормно висока стапка на корупција, сметаме дека е неопходна интервенција во сите релевантни области, меѓу кои и арбитражата, се со цел успешно справување со истата.

Во таа насока од аспект на меѓународната трговска арбитража, сметаме дека проширувањето на надлежноста на арбитражниот суд да испитува корупција во самата арбитражна постапка е сосема оправдано решение од причина што на овој начин се избегнува опасноста преку арбитража да се стекнуваат права како резултат на корупција, што би довело до нарушување на кредибилитетот на арбитражата и воопшто довербата во истата како алтернативен начин на решавање на спорови и избегнување на нејзино договарање.

Авторот смета дека сосема е оправдано што споровите од коруптивни односи добиле третман на арбитрабилни спорови, преку примена на принципот на автономија на арбитражната спогодба во однос на главниот договор во кој е содржина и дотолку повеќе што на овој начин се проширува кругот на спорови кои можат да бидат доверени на решавање пред арбитража (проширување на концептот на објективна арбитрабилност), што е и една од тенденциите на современото арбитражно право.

Можноста самиот арбитражен суд да испитува евентуална корупција, самоиницијативно (доколку дојде до евентуално проширување на неговиот мандат), во спротивно само доколку странките му дале такво овластување, а тој за тоа побарал одобрение, или е по барање на странките, сметаме дека е практично и оправдано решение од причина што на овој начин се проширува надлежноста на арбитражниот суд и воедно се избегнува опасноста преку арбитража да се стекнат права како резултат на коруптивни зделки.

Она што го сметаме за проблематично е фактот дека се соочуваме со недостиг на правни алатки за борба против корупција во меѓународна трговска арбитража во постапката на поништување на арбитражните одлуки, како механизам на контрола на арбитражното судење, особено ако се јави корумпираност на самиот арбитер во самата арбитражна постапка, од причина што согласно моменталната законска регулатива на најголем број земји и меѓународните извори за меѓународна трговска арбитража (модел – закони по чиј пример се препорачува да се прават арбитражните законодавства на самите држави) не постои начин за санкционирање на оваа крајно негативна појава.

Сметаме дека јавниот поредок како причина за поништување, под која може да се подведе корупцијата, сама по себе не е доволна од причина што, различни држави имаат различни толкувања за корупцијата и во таа насока постои опасност во државата во која е донесена арбитражна одлука како резултат на корупција, а не е поништена бидејќи согласно правилата на таа држава истото не претставува повреда на јавниот поредок, да се одбие нејзино признавање во држава во која треба да се изврши поради повреда на правилата за јавен поредок на таа држава. За таа цел сметаме дека е

неопходна регулација и хармонизација на арбитражните законодавства на земјите ширум светот.

Она што авторот го предлага како можно решение е Предлог реформа на Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година), а по негов пример и на Законот за меѓународна трговска арбитража на Република Македонија, од причина што истиот претставува препорачлива рамка до која државите можат да се придржуваат во процесот на регулирање на арбитражната материја.

Во таа насока, сметаме за потребно ревизија на членот 34 став 2 алинеја б од Модел – законот на UNCITRAL, се со цел предвидување на нов основ за поништување на кој судот ќе внимава по службена должност покрај постојните два (повреда на правилата за објективна арбитрабилност и повреда на јавниот поредок) - т.е. да се уреди нова точка покрај постојните две која потенцијално би можела да се формулира на следниов начин - iii) „арбитражната одлука ќе се поништи и доколку судот на поништувањето утврди дека при склучувањето или извршувањето на договорниот однос кој е предмет на решавање на арбитража постоела корупција сфатена во контекст на меѓународното сфаќање за транснационална корупција кај која било од странките или на страна на арбитражниот суд кој предизвикан од лична корист или изгледи за тоа ја игнорира должноста за независност и непристрасност, а поради тоа неправилно одлучи или влијае на исходот од арбитражната постапка“.

Она на кое инсистира авторот е повикување на транснационална корупција во евентуалното уредување на нова основа за поништување од причина што на овој начин би се наметнала обврска за судот на поништувањето да ги анализира наводите за корупција од гледна точка на сфаќањето за широка транснационална, а не само домашна дефиниција за корупција, од причина што транснационалната дефиниција за корупција покрива поголем опсег на коруптивни дејствија.

Она на кое укажува авторот се предизвиците со кои евентуално државите би се соочиле во процесот на уредување на нова основа за поништување. Во таа насока, согласно истражувањето, она што можеме да го изведеме како заклучок е дека уредувањето на единствена дефиниција за корупција во евентуално новата причина за поништување ќе доведе до избегнување на опасноста судот на поништувањето да биде во дилема кое право да го примени во случај на поништување, следно од аспект на последиците од откривањето на корупцијата, пред сè регулирање што ќе се случи со стекнатото како резултат на корупција (поважно прашање бидејќи неспорно е дека арбитражната одлука ќе се поништи), предизвик за кој особено треба да се води сметка, препорака на авторот е поништување на арбитражната одлука и граѓанска одговорност и во однос на степенот на испитување на корупција и доказниот стандард препорака на авторот е двојно испитување на корупција и во самата арбитражна постапка, но и во постапката на поништување и примена на среден стандард помеѓу двата екстремни стандарди кои се применуваат во различни правни системи, потпирајќи се на *civil law* системите.

Во однос на инвестициската арбитража, она што го предлага авторот, во насока на борбата против корупцијата е измена на текстот на меѓународните инвестициски договори и предвидување на посебен член во кој ќе се предвиди надлежност на арбитражниот суд да утврди и соодветно санкционира коруптивно однесување на државата, односно на службеници кои настапуваат во нејзино име и за нејзина сметка, ќе претставува вистинска подготвеност на државите во борбата против корупцијата. Дотолку повеќе што, од аспект на поништувањето на арбитражни одлуки донесени во

меѓународна инвестициска арбитража, сметаме дека и покрај фактот што постои основ за поништување поради корупција, потребно е истата јасно и прецизно да биде дефинирана. Сметаме дека на овој начин би се подобрила бизнис климата и истото би придонело кон привлекување на странски инвестиции.

Користена литература

Учебници, книги, статии

- Alvarez, J. E. (2011). Are Corporations Subjects of International Law, Santa Clara Journal of International Law, vol. 9, br. 1.
- Betz, K. (2017). Proving Bribery, Fraud and Money Laundering in International Arbitration, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bordaš, V., Knežević, G., Pavić, V. (2012). Međunarodno privatno pravo, Beograd.
- Born, G. (2021). International Commercial Arbitration (third edition), Kluwer Law International.
- Cosar, U. (2015). Claims of Corruption in Investment Treaty Arbitration: Proof, Legal Consequences and Sanctions in Legitimacy: Myths, Realities, Challenges, 18 ICCA Congress Series 531.
- Dolzer, R. and Schreuer, C. (2008). Principles of International Investment Law, Oxford University Press, 2008.
- Giovannini, T. (2015). Chapter 8: Ex Officio Powers to Investigate: When Do Arbitrators Cross the Line?, in Domitille Baizeau and Bernd Ehle (eds), Stories from the Hearing Room: Experience from Arbitral Practice (Essay in Honour of Michael E. Schneider).
- Hahn A. (2019). Bribery Allegations in Arbitration Proceedings, in The International Arbitration Review 39 (James H. Carter ed., 10th ed.).
- Harverd A. (2003). The Role of The Expert in Arbitration in ICC Dossiers, Arbitration Money Laundering, Corruption and Fraud.
- Haugeneder, F. & Liebscher, C. (2009). Chapter V: Investment Arbitration – Corruption and Investment Arbitration: Substantive Standards and Proof in Christian Klausegger, Peter Klein, et al. (eds), Austrian Arbitration Yearbook on International Arbitration.
- Hwang S.C. M. & Lim, K. (2012). “Corruption in Arbitration— Law and Reality”, 8 Asian Int'l Arb. J. 1, 20.
- Hwang, M. & Lim, K. (2011). Corruption in Arbitration– Law and Reality, Herbert Smith Freehills-SMU Arbitration Lecture Series.
- International Law Association Committee (ILA) on International Arbitration, Interim Report on Public Policy as a bar to enforcement of international arbitral awards, London Conference 2000.
- Karsten, K. (2003). Money Laundering: How it Works and Why You Should Be Concerned in ICC Dossiers, Arbitration-Money Laundering, Corruption and Fraud.
- Kreindler, R. (2013). Competence-Competence in the Face of Illegality in Contracts and Arbitration Agreement.
- Lalive, P. (1987). Transnational (or Truly International) Public Policy and International Arbitration in Comparative Arbitration Practice and Public Policy in Arbitration, 3 ICCA Congress Series 258 (1987).
- Llamzon P. A. (2014). Corruption in International Arbitration.
- Llopis, P. A. (2017). Transnational Corruption.
- Nappert, S. (2015). Chapter 12: Raising Corruption as a Defense in Investment Arbitration in Addressing Issue of Corruption in Commercial and Investment Arbitration, Dossiers XIII of the ICC Institute of World Business Law.
- Peterson, P. (2014). The French Law Standard of Review for Conformity of Awards with International Public Policy where Corruption is Alleged: Is the Requirement of a “Flagrant” Breach Now Gone?, Kluwer Arbitration Blog, Dec. 10.
- Pic, P. & Rajan, A. (2017). The Public Policy Exception in International Arbitration: A Snapshot From France, 6 Indian J. Arb. L. 197.

Raouf, A. M. (2009). How should international arbitrators tackle corruption issues? 24 ICSID Review 116.

Raouf, M. A. (2009). How Should International Arbitrators Tackle Corruption Issues, ICSID Review - Foreign Investment Law Journal, vol. 24, br. 1, 2009.

Rothstein B. (2011). The Quality of Government: Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective.

Sayed A. (2004). Corruption in International Trade and Commercial Arbitration: 10 (International Arbitration Law Library Series Set), Kluwer Law International.

Scherer, M. (2002). Circumstantial evidence in corruption before international tribunals, 5 Int'l Arb. L. Rev. 28.

Schreuer, C., The ICSID Convention: A Commentary, 2nd ed., Cambridge University Press, 2009, Article 52 (1) (c).

Sikirić, H. (2009). Javni poredak kao razlog za poništaj pravorijeka, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 59, br. 2-3.

Smith M. J. & Nadeau-Séguin, S. (2015). The Illusive Standard of Proof in International Commercial Arbitration in Legitimacy: Myths, Realities, Challenges, 18 ICCA Congress Series.

Sornarajah, M. (2004). The International Law on Foreign Direct Investment, Cambridge University Press.

Spiermann, O. (2007). Twentieth Century Internationalism in Law, European Journal of International Law, vol. 18, br. 5.

Sprange, K., T. (2015). Chapter 8: Sua Sponte Investigations – Duty to Report in Addressing Issues of Corruption in Commercial and Investment Arbitration, Dossiers XIII of the ICC Institute of World Business Law.

Uluc, I. (2018). Corruption in International Arbitration, Wildy, Simmonds and Hill Publishing.

Waincymer, J. (2012). Procedure and Evidence In International Arbitration.

Welser, I. (2013). Chapter III: The Arbitrator and the Arbitration Procedure, “Sweetening” or “Baiting” – A New Crime for Arbitrators, in Christian Klausegger, Peter Klein, et al. (eds), Austrian Arbitration Yearbook on International Arbitration.

Wilske, S. & Fox, J., T. (2013). Corruption in International Arbitration and Problems with Standard of Proof: Baseless Allegations or Prima Facie Evidence, 10(3) TRANSNAT'L DISP. MGMT.

Wittich, S., State Responsibility, u: Bungenberg, M. et al. (2015). International Investment Law, Nomos, Baden-Baden.

Wobeser, V. C. (2017). The Corruption Defense and Preserving the Rule of Law, u: Menaker, A. (ur.), International Arbitration and the Rule of Law: Contribution and Conformity, ICCA Congress Series, vol. 19, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn.

Yearbook of the International Law Commission 2001, sv. 2, dio 2, United Nations, New York, Geneva, 2007.

Дескоски, Т. (2016). Меѓународно арбитражно право, Правен факултет Јустинијан Први, Скопје.

Законски и правни извори и меѓународни документи

United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41.

Конвенцијата за признавање и извршување на странски арбитражни одлуки од Њујорк од 1958 година;

Модел-законот на UNCITRAL од 1985 година (подоцна ревидиран во 2006 година);

Случаи

Fiona Trust & Holding Corporation v. Privalov (Fiona Trust);

ICC case Hilmarton v. OTV;

International Projects Company et al. v. National Power Corporation;

Metal-Tech v. Uzbekistan.

Minmetals Germany GmbH v. Ferco Steel Ltd;

Waguih Elie George Siag and Clorinda Vecchi v. The Arab Republic of Egypt, ICSID
Case No. ARB/05/15;

Користени веб-страни

<https://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2014/12/10/the-french-law-standard-of-review-for-conformity-of-awards-with-international-public-policy-where-corruption-is-alleged-is-the-requirement-of-a-flagrant-breach-now-gone/> (пристапено на 04/04/24);

<https://finance.gov.mk/%D1%81%D0%BA%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%B8%D0%B7/>

(пристапено на 08/04/24);

<https://jsumundi.com/en/document/decision/en-metal-tech-ltd-v-republic-of-uzbekistan-award-friday-4th-october-2013> (пристапено на 08/04/24);

<https://jsumundi.com/fr/document/decision/en-waguih-elie-george-siag-and-clorinda-vecchi-v-arab-republic-of-egypt-award-monday-1st-june-2009> (пристапено на 08/04/24).

<https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/949/653/82446/> (пристапено на 08/04/24);

https://newyorkconvention1958.org/index.php?lvl=notice_display&id=456 (пристапено на 08/04/24);

https://newyorkconvention1958.org/index.php?lvl=notice_display&id=885 (пристапено на 08/04/24);

<https://www.pravda.gov.mk/resursi/24> (пристапено на 08/04/24);